

Simonovits András

GÁL RÓBERT IVÁN (SZERK.): APÁK ÉS FIÚK ÉS UNOKÁK: JÖVEDELEMÁRAMLÁSOK EGYÜTT ÉLŐ KOROSZTÁLYOK KÖZÖTT

(Budapest: Osiris Kiadó és Tárki, 2003.)

Apák, fiúk és unokák. Politikailag korrekten: szülők, gyermekek és unokák (bár a „gyermekek” is szülők). Az együtt élő korosztályok közti jövedelemáramlásokkal az emberiség az idők kezdete óta foglalkozott és foglalkozni is fog. Ezt a fontos témakört járja körül Gábos András, Gál Róbert Iván szerkesztő, Medgyesi Márton és Tarcali Géza 200 oldalas könyvükben.

A szerkesztő négy fejezetre tagolta a könyvet: 1. Bevezetés, 2. Termékenység, 3. Nemzedékek közötti újraelosztás és 4. Családon belüli jövedelem- és vagyónáramlás.

Először röviden ismertetem a négy fejezet tartalmát, majd értékelem a könyvet.

1. A *Bevezetés*ben a szerkesztő áttekinti a témakört, hat alfejezetre tagolva mondanóját. Az *1.1. alfejezet*ből megtudjuk, hogy a demográfusoktól kezdve a dinamikus makroökonómia művelőikig bezárólag mennyi szakterület kutatja e kérdéskört. Az *1.2. alfejezet* a nemzedékek közti áramlások sémáját vázolja, megkülönböztetve az előre- és visszaáramló javakat, az elsőben a dolgozóktól a gyerekekhez, a másodikban a dolgozóktól az idősekig áramlanak a javak és szolgáltatások. Az *1.3. alfejezet* a hazai jóléti programok korprofilját mutatja be, az *1.4-1.6. alfejezet* a tőke-, biztosítási piacok és a társadalombiztosítás nélküli, illetve melletti transzferrendszereket elemzi.

A *Bevezetés* után következik a három témakör részletes kifejtése. Ahol lehet, az elméleti bevezetést nemzetközi, majd hazai empirikus eredmények kifejtése követi.

2. *Termékenység*. Jól ismert, hogy a modern társadalmak egyik legnagyobb problémája, hogy a szülőkorban levő nők nem akarnak annyi gyereket szülni, amennyi biztosítaná a népességszám állandóságát. Ugyanakkor a hagyományos társadalmakban túl sok gyerek születik, és a modern egészségügy hatására a népességszám elképzelhetetlen ütemben nő (Banglades).

A *2.1. alfejezet*ben Gál Róbert Iván a termékenység „időskori biztonság”-hipotézise és a nyugdíjrendszer kapcsolatát vizsgálja. Kézenfekvő magyarázat a fentiekre, hogy a fejlett országok társadalombiztosítási rendszere a szülőkorban levők számára „feleslegessé” tette a gyermekeket; míg a „fejlődő” országokban túlzottan sok gyermekre van szükség, ha a szülő öregkorát biztonságban akarja leélni. Hasonló hatással lehet a fejlett tőkepiac léte és nemléte.

A *2.2. alfejezet*ben Gál Róbert Iván a nyugdíjrendszer termékenységi hatásait vizsgálja. A vizsgálatok egyaránt alkalmaznak kikérdezéses technikákat és idősoros módszereket. „A keresztmetszeti adatok többségükben alátámasztják a termékenység időskoribiztonság-hipotézisét...” (Gál 2003: 47) Persze itt is felvetődik, hogy mi az oksági lánc iránya: kevesebb gyermek miatt van szükség nyugdíjrendszerre, vagy a nyugdíjrendszer feleslegessé teszi a gyermekeket?

A 2.3. *alfejezet*ben Gábos András a családtámogatási rendszer termékenységi hatásait mutatja be. Az elméleti kiindulás G. Becker modellje, amelyben a gyermeket tisztán fogyasztási jószágnak tekinti. E modell szerint minél nagyobbak a családi támogatások, annál több gyermek születik. A fejlett országok tapasztalatai azonban elmentmondanak a modell következtetéseinek (Gál 2003: 51). A bíráló hatására Becker újragondolta modelljét, és a gyerekszám mellé bevezette a gyermekek minőségét is. A szülő a hozamot maximalizálja, és Becker szerint a modern társadalmakban a kevesebb (gyermek) több (haszon). A gyermeket tökejószágnak tekintő elméletekre itt csak utalunk.

A családtámogatások statisztikai (ökonometriai) elemzésének is gazdag irodalma van. A probléma csupán az, hogy milyen kontrollváltozókkal dolgozunk, és milyen késleltetéseket alkalmazunk. A vizsgálatok megerősítik az elméleti előrejelzést: egyébként változatlan körülmények között, nagyobb támogatás nagyobb termékenységet jelent.

A 2.4. *alfejezet*ben Gábos András a magyar adatokon külön is elemzi a kérdést. A nehézség abban rejlik, hogy a családtámogatási mutatók reál- és relatív értéke hullámzik, míg a termékenység folyamatosan csökken. Külön gondot okoz a születések időzítése. Ismert, hogy az 1950-es évek elejének abortusztilalmával a születésszám rekordot döntött (220 ezer Ratkó-gyermek 1954-ben), ezt azonban a tilalom 1956-os eltörlése után egy mélypont követte (1961-ben csak 130 ezer gyermek született). Nehéz megmondani, hogy a tilalom hatására szülő nők hányadrésze szült volna később! A teljes irodalom áttekintése helyett csupán egyetlen adatot ismertetek: „a vizsgált időszakban az egy 0–14 évesre jutó összes családtámogatás összegének egyszázalékos változása a teljes termékenységi arányszám következő évi értékének 0,17–0,19 százalékos változásával járt együtt” (Gál 2003: 74).

3. *Nemzedékek közötti újraelosztás.* Politikai jelentősége miatt talán a nemzedékek közötti újraelosztás kelti a legnagyobb figyelmet.

A 3.1. *alfejezet*ben Gál Róbert Iván a nyugdíjrendszeren keresztül történő újraelosztás vizsgálja, ez a legnagyobb rendszer és ez a legjobban mérhető. A legegyszerűbb módszer minden korosztály számára meghatározza a nyugdíjrendszer belső megtérülési rátáját (IRR), amely egy olyan reálkamatlábnak felel meg, amellyel kamatoztatva a be- és kifizetéseket, az életpálya-egyenleg nulla. Ez a mutató nagyon szemléletes, viszont nem veszi figyelembe a transzferek nagyságát. Ezen a hiányosságon segít a nettó befizetések jelenértékének kiszámítása (NPV) – igaz, itt a leszámítolási kamatláb értéke önkényes. A 3.2. *táblázat* szerint egy fiktív felosztó-kirovó nyugdíjrendszerben az 1880-ban születettek IRR-je évi 97%, míg az 1920-tól születetteké csupán 1,2%. Ugyanakkor a NPV a szerény 596 USD-ról (1997-es érték) az 1910-ben születettekénél lecsökken nullára, majd negatívvá válik: maximuma az 1920-as –166 USD. (Nincs itt tévedés? Nem túl kicsik a számok?)

A szerző gondosságát dicséri, hogy miután számos konkrét (amerikai, német stb.) nyugdíjrendszer mutatóit összehasonlítja, rámutat a számítások korlátjaira. A legfontosabb kérdés: ha hosszú távon is hiány mutatkozik, akkor melyik korosztályok állják a számlát.

A 3.2. *alfejezet*ben Gál Róbert Iván és Tarcali Géza magyar adatokon is áttekinti a korosztályi számla módszerét. Először megállapítjuk egy adott év transzferprofilját, aztán alkalmasan választott növekedési ütem segítségével kivetítjük a profilt a jövőre.

Megbízható népesség-előrejelzésekre támaszkodva, felírjuk a kormányzat hosszú távú költségvetési korlátját (ehhez reális diszkonttényező kell). Az adóó egyensúlyhiányt a bázisév után születendő népességre egyenletesen terheljük.

Az eredeti módszer a már megszületett korosztályok bázisév előtti befizetéseit nem írta jóvá a korosztályi számlában, ezért csak az újszülött és a jövő nemzedékek számláit lehet összehasonlítani. Lehetséges azonban rekonstruálni a korábbi befizetéseket, ez az ún. retrospektív módszer. Gál Róbert Iván és Tarcali Géza hatalmas munkával elkészítették ezt a teljesebb számlát is, és a vizsgálatok főeredményét a könyv 115. oldalán, a 3.4. ábrán mutatták be. „Az ábrán világosan látszik, hogy az elsőként belépő, 1880 után született, körülbelül 50 évfolyam nyert a nyugdíjrendszeren. ... Onnan kezdve azonban a rendszer minden évfolyam számára veszteséges.”

4. Családon belüli jövedelem- és vagyonáramlás. A 4. fejezet a legnehezebben megfogható, mindazonáltal alapvető kérdéssel foglalkozik: milyen irányúak és nagyságúak a családon belüli jövedelem- és vagyonáramlások.

A 4.1. alfejezetben Tarcali Géza azt vizsgálja, hogy a racionálisan viselkedő szülők miért költenek a gyerekeikre. Becker (1993) modellje a szülő hasznosságfüggvényébe saját fogyasztásán kívül mondjuk két gyermeke fogyasztását is beleveszi, míg mindkét gyermek hasznossága csak saját fogyasztásától függ. Optimalizálás esetén a szülő a közte és a gyermekei közötti jövedelemkülönbséget transzferrel egyenlíti ki: kisebb jövedelmű gyermek nagyobb transzfert kap. Becker „Rotten Kid” (rothadt gyermek, ezt a magyar szerző előzőeken hálátlanul fordítja) tételét tovább gondolva Barro (1974)-ben megfogalmazza az ún. ricardói ekvivalenciát (azért úgynevezett, mert maga Ricardo nem hitt benne, de ezt a feltaláló mellékesnek gondolta): „A kormányzat által generált bármilyen, a szülők nemzedéke és a gyermekek nemzedéke közötti újraelosztást (társadalombiztosítási vagy a költségvetési hiány hitelből való finanszírozása) az érintettek magántranszferek útján semlegesítik” (Gál 2003: 124).

A 4.2. alfejezetben Medgyesi Márton a téma empirikus vizsgálati módszereiről számol be. Itt csak a legnevezetesebb vitára utalok: az életciklus-elmélet atyja, a Nobel-díjas Modigliani 1954-től kezdve azt állította, hogy a társadalmilag felhalmozott tőke túlnyomó része nyugdíjcélú előtakarékoság (Modigliani 1988), míg Kotlikoff és Summers (1981) szerint pedig fordított a helyzet: a felhalmozott tőkének csupán töredéke kapcsolódik az életciklushoz. Nyilvánvalóan értelmezési kérdések húzódnak meg a vita háttérében, de nehéz elosztatni azt a gyanút, hogy a modern közgazdaságtanban, de különösen az amerikaiban, túlzott ösztönzés létezik a szellemi termékdifferenciálásra.

A 4.3. alfejezetben Medgyesi Márton a magyar tapasztalatokat ismerteti. Itt is csak ízelítőre van helyem: A „...gyermekes háztartások 44 százalékára jellemző gyermekeinek a segítése.... A transzfervagyon a háztartások vagyonának 8–20 százalékát teszi ki.” (Gál 2003: 196)

A könyvet gazdag irodalomjegyzék zárja.

Az ismertetés végére érve, rátérek az értékelésre.

A könyv nagyon alaposan körüljárja e bonyolult témát. Részletesen ismerteti az egymással versengő elméleteket, bemutatja az alkalmazott empirikus vizsgálati módszereket. Lényeges, hogy a szerzők a témakör aktív művelő (a recenzens maga is több cikket írt Gállal és Tarcalival a korosztályi számlákról, ezek szerepelnek a könyvben is). Ennek az alkotói hozzáállásnak tudható be, hogy a szerzők nem elégszenek meg a

külföldi vizsgálatok mechanikus ismertetésével, hanem hozzáteszik saját – hazai vonatkozású – eredményeiket is, és azok szűrőjén keresztül mutatják be mások kutatásait is.

A könyv nyelvezete élvezetes, kiállítása gondos, csupán néhány helyen csúnyák a bonyolultabb matematikai képletek. Minden bizonnyal nemcsak tankönyvként, hanem kézikönyvként is jó szolgálatot tesz a magyar érdeklődőknek.

Nem lenne igazi azonban egy recenzió, ha nem tartalmazna némi bírálatot is.

Ízlésem szerint maga a könyv nem eléggé kritikus. Tapasztalataim szerint sokan hajlamosak azt hinni, hogy ha valami egy rangos és referált tudományos lapban megjelent, akkor az igaz. Ez még a legmegbízhatóbb természettudományokban sincs így, és a közgazdaság-tudományban sokkal rosszabb a helyzet. Maga a vizsgálandó társadalmi valóság sokkal bonyolultabb, és a fizikával versengeni óhajtó közgazdászok túlzott magabiztossággal mondanak véleményt.

Hogy ne mozogjak túlzott általánosságban, hadd hozzak egy példát saját területemről. Nemrég jelent meg egy cikk (Razin–Sadka–Schwagel 2002) világhírű – a könyvben is idézett – szerzők tollából a szakma vezető folyóiratában, amely éppen a könyv egyik központi témájával foglalkozik: mi a népességöregedés és a jóléti állam viszonya? (Erről a könyv következő kiadásában már be is lehetne számolni.) A cikk szerzői arról a tényről számoltak be, hogy 1965 és 1992 között 13 OECD országban a jóléti állam GDP-ben kifejezett mérete 30%-ról 41%-ra nőtt, miközben az eltartottak aránya a népességben 58%-ról 54%-ra csökkent. Bonyolult ökonometriai számításokkal, a többi tényező kontrollálásával azt találják, hogy az eltartottak aránycsökkenése 1,5 százalékpontot magyaráz meg a teljes változásból. Ezt a megfigyelést a cikk szerzői egy szellemes és korszerű modellel meg is magyarázták.

A jeles szerzők (és a cikk lektorai) csupán a következő körülmények fölött siklottak el: a) A népesség eltartotti részének nagysága nagyon lazán kapcsolódik a népesség demográfiai szerkezetéhez (lásd például az átmeneti gazdaságok gyorsan romló foglalkoztatottsági mutatóit). b) Az idősek arányának növekedésével párhuzamosan csökken a gyermekek részaránya, és a kettő összege akár csökkenhet is, a népesség mégis öregszik. c) Bár minden elméleti modell egyszerűsít, azt azonban nem illik föltenni, hogy nemcsak az idősek, hanem a fiatalok (értsd: dolgozók) is ugyanakkora tb-járadékot kapnak, hogy ők is közvetlenül érdekeltek legyenek a transzferrendszer megszavazásában. d) Az is kétséges, mire megyünk egy olyan modellel, ahol az öregkori nyugdíj szinte csak ráadás a munkajövedelemhez és a munkavállalói járadékhoz (munkanélküli-segély, stb.). Azt gondolom, hogy a mai közgazdaságtan túlságosan is megfogadta Milton Friedman tanácsát: a modell feltevései lényegtelenek, csak az előrejelzés legyen jó.

Úgy vélem, hogy a könyvben ismertetett modellek között is vannak felületesebb darabok, amelyekben való túlzott bizalom inkább ártalmas, mint hasznos.

Fontosabb kérdés a tb-nyugdíjrendszerek megítélése. Minden tiszteletem ellenére nem értek egyet a szerkesztővel (és a szakma többségével) a tb-nyugdíjrendszerek negatív megítélésével. A korosztályi számlákról a 3. pontban már szóltunk, magyar változatának kidolgozásában magam is részt vettem. Vitathatónak, sőt félrevezetőnek tartom azonban a számláknak azt az értelmezését, hogy a tb-rendszerben először részvevők – a többiek kárára – jól jártak, potyautasok.

Ezek a rendszerek általában nem önző politikusok agyából pattantak ki, hanem a tőkésített nyugdíjrendszerek romjain keletkeztek. (Erre utal a 105. o. 13. lábjegyzete is: „... gazdasági vagy társadalmi kataklizmák esetén a felosztó-kirovó rendszer általában stabilabb és könnyebben regenerálódik, mint a tőkefedezeti séma, mivel a humántőke nehezebben pusztítható el, mint a fizikai tőke.”) Lehet emellett érvelni (lásd például a tb-rendszerek kisszámú elméleti híveinek legnevesebbikét, Diamond 2002), hogy hiba volt a Nagy Válság csődje után a gazdagokon is segíteni a felosztó-kirovó rendszer bevezetésével. (Emlékeim szerint ugyan az 1920-as évek némafilmjeinek csillaga, Buster Keaton sok millió dolláros vagyona az 1929-es tőzsdekrachban elúszott. Az 1950-es években szerény tb-nyugdíját azzal egészítette ki, hogy dobható habostorták készítéséhez adott tanácsot az amerikai TV-knek.) Lehet úgy is érvelni, hogy a II. világháború után az államadósságból kellett volna újra feltőkésíteni az I. világháború után egyszer már csődbement magánpénztárakat, hogy 2000-re már ne legyenek megszolgáltatlan járadékok. De ez akkor szinte senkinek sem jutott eszébe, és ha eszébe jutott volna, nem biztos, hogy érdemes lett volna megvalósítani.

De meg lehet említeni az 1960-as évek magyar tsz-nyugdíját, amely emlékeim szerint havi 230 Ft-tal kárpótolta elvesztett földjeikért az időseket. (A fiatalabbak kedvéért megjegyzem, hogy akkoriban ezért a pénzért egy közepes minőségű félcipőt lehetett volna venni, tehát nem volt nagyon sok pénz.)

Vidámabb időkre térve, most az egész világ éppen egy újabb tőzsdeválság közepén van, és senki sem tudja megmondani, hogy mikor kecmergünk belőle ki: Japán már 1990 óta benne ül. Biztos, hogy olyan jó üzlet a magánnyugdíj az egyéneknek?

Recenzióm végére érve, még egyszer leszögezem: *Az apák és fiúk és unokák* jó könyv, magam is sokat tanultam belőle, és biztos vagyok benne, hogy az érdeklődő olvasó is sokat fog tanulni belőle.

Irodalom

- Barro, R. J. (1974): Are Government Bonds Net Worth? *Journal of Political Economy*, 82: 1095–1117.
- Becker, G. (1993): *A Treatise on Family*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Modigliani, F. (1988): Életciklus, takarékoság és nemzeti vagyon. (Nobel-díj előadás) In Modigliani, F.: *Pénz, megtakarítás, stabilizáció*. Budapest: KJK.
- Diamond, P. (2002): *Social Security Reform*. The Lindahl Lectures, Oxford: Oxford University Press.
- Gál, R. I.–Simonovits, A.–Szabó, M.–Tarcali, G. (2000): Nyugdíjreform és korosztályi számla. In Augusztinovics (szerk.): *Körkép reform után: Tanulmányok a nyugdíjrendszerről*. Budapest: Közgazdasági Szemle Alapítvány, 272–297.
- Kotlikoff, L.–Summers, L. (1981): The Role of Intergenerational Transfers in Aggregate Capital Accumulation. *Journal of Political Economy*, 89: 706–732.
- Razin, A.–Sadka, E.–Schwagel, P. (2002): The Aging Population and the Size of the Welfare State. *Journal of Political Economy*, 110: 900–918.